

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒՆՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Դ. ՅԱՐԻ 1890

Ցարիկան 8 ֆր. ոսկի — 4 դր.:
 Վերջանան 5 ֆր. ոսկի — 2 դր. 50 կ.:
 Մեկ լիտր կ'արժե 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻՒՅ ՍԱՐՑ

ԱՌՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՆԱԽԹԱՆԻՑՈՒՄ

ԱՌ ԳԻՈՐԳՎԱՆ ԱՍՈՐԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Մ.

Հարգելիքս:

Արդոր Հատածին Հա-
 մեմատութիւնը կը Հաս-
 տատէ զայն որ Հետեւ-
 ցուցին նախընթաց եւ մա-
 նաւանդ հինգերորդ Հատածին
 Համեմատութիւնէն: Հոս ալ
 այլեւայլ աղբիւրներու հետքեր
 կը նշմարուին եւ որովհետեւ
 Գէորգայ յիշած այս վերջին
 Հատածը բաւական երկար է,

առիթ կու տայ մեզի փոքր ի շատէ տեսնելու թէ
 որ աղբիւրին աւելի նման էր ասորականը, պատ-
 մականին թէ վկայաբանականին: Բայց Հարեա-
 նաւե հոս չենք կրնար այս քանի մը սող վկայ-
 ութեանց քննութեամբն աւելի կարեւոր եւ հե-
 տաբերական հետեւութիւններ հանել, մանաւ-

ԱԳԱՐԱՆԳ.

(ԻՉ 596,16. 597,35. 603,1
 604,5-8.)

ԳԻՈՐԳ.

(ԼԱՏ. 124,24-125,1)

“Իսկ թագաւորն վաղ-
 վաղեկի փութով եւ երկիւ-
 ղիւ մեծաւ խնդաւթեամբ
 հագացաւ զուժանայ
 զպիտաւորն նախարարացն,
 զկուսակալս աշխարհին...
 (597,35.) առաջեաց զնոսս
 ի կողմանս Կապադովկա-
 ցոց զոր բառ հայերէն լե-
 տին Մամայ կոչեն, զե-
 նապետ զԳրեգորն, զաշա-
 նայապետ կապադոցն իւ-
 եանց աշխարհին... (603,2.)
 Գային Հասանեկին ի քա-
 զաքն Կեսարացոց եւ անդ
 տեսանէին զվաթողիկոսն
 սուրբ Ղէւծիկոս... (604,
 5.) Եւ եղեալ ժողով բա-
 զում եղեկեղացոց ի քա-
 զաքն Կեսարացոց զի
 ձեռնադրեսցեն զուրբն
 Գրեգորիոս եւ աւանդել
 ի նա զպատիւ խոնարհու-
 թեան քահանայութեան
 Քրիստոսի:”

“Իսկ իբրեւ լուսն թա-
 զուորն ուրախ եղեւ եւ
 փառաւորեաց զԼուսնած,
 եւ համայնեաց զի ժողո-
 վեցին որք տեղեկացայն
 եւ երկապոյնք եղեն ի նա-
 խարարս (չահապո) իւր եւ
 ի մեծանձնս, եւ երթիցն
 ընդ երանելոյն Գրեգորի
 ի Կապադովկիս ի Կեսա-
 րիս քաղաք, որպէս զի առ-
 ժե երանելին վաղեկապի
 զխորք քահանայութեան եւ
 զարեջե յաշխարհ Հայոց,
 եւ որք չընանն եւ մնան
 ի կեսորս, յանդիման եղեն
 զեւնդիկոսն որոյ եղինս
 կապոս տեղեյն: Եւ նորա
 լուսնայ զայս ապա եղինս
 կապոս զԳրեգորիոս զուժա-
 րեալ եւ ամեալ զիւրեւ զե-
 ղիմարդարեանն որ ընդ իւ-
 րով իշխանութեամբ (ասո-
 րին “ձեռնամբ”) եղին”

Հոս ալ կը տեսնենք թէ երկու բնագիրը
 այնպէս կը միաբանին որ ուրիշ աղբիւր մը փըն-
 տուել ի զուր է: Բայց այսու տարբերութեամբ

Նիւնի այս խօսքն ալ չգտնելով Արքանդեղեկայ
 ՔՋ՝ կը տարօրէի գործաւ տարբերեն կենսագրութեան

որ ասորոյն միահամուռ գրածը չենք գտներ ի միասին մէկտեղ առ հայ Ազգականգեղեայ, այլ ընդհատեալ ուրիշ հաստաներով: Այս հաստանին համեմատութիւնը կը ցուցնէ նաեւ Հայոցն եւ ասորոյն տարբերութիւնը: Անտարակցոս հոս հայն աւելի պոփոխ աղբիւրը կը ներկայացնէ, իսկ ասորին վայրէջանքն աղբիւրն քաղած կ'երեւայ: Զայս կը ցուցնէ նաեւ այն պարագայն՝ որ Գերդայ հաստանին համապատասխանող մասերը հայ Ազգականգեղեայ քով գրեթէ տանն էլերու մէջ բաժնուած են իւրաքանչէր մէջ ընդհատելով այնպիսի պարբերութեամբ, որոնք պոփոխ նկարագիր ունին եւ որոնց մէջ կան պնդիսի մասեր (զոր օրինակ Հայոց վարչական եւ աւատական հանգամանաց նկատմամբ տեղեկութիւններ), զորոնք մասնեալ գիր մը դիրքաւ յանձնէ կարեւորել չէր կրնար: Այլ մասը (էջ 596—597) կը գտնուի Հայոց նախարարական դասակարգութեան ցուցակն, որ կ'ընդհատէ վերը յիշուած հաստանն մասերը: Եստիսի է որ այս նախարարաց դասակարգն այնչափ նշանակաւոր եղած էր Տին Հայոց մէջ, մինչեւ Ստեփանոս Սիւնեցի իւր պատմութեան մէջ (Գլ. Թ.) կ'աւանդէ թէ Շապուհ արքայից արքայն այս հաստանն ցուցակին համեմատ դատաւորեց Հայոց նախարարներն իւր արքունի սեղանին ժամանակ: Եաջորդ էջերուն մէջ (598—608) դրուած է պատճէն հրովարտակին՝ զոր գրած է Տրդատ առ Ղեւնդուհո, որ նշանակեալ պատմական աղբիւրին պիտի ըլլայ: Ընդհանրապէս խոսելով՝ այս հաստանին համեմատութիւնը կը ցուցնէ թէ այն մասերուն մէջ զոր երկու քնագիրը ալ միասին ունին, պատմական աւելի ճիշտ եւ ընդարձակ էր քան թէ վկայաբանական:

Ազգականգեղեայ այլեւից աղբիւրներէ բաղադրուած ըլլալն աւելի կը ստուգուի, եթէ քաջ կռնենք այս գրոց այլեւից իրարու հակասական տեղերը. եւ անտխտելի կը ցուցուի՝ երբ տեսնենք թէ բաց ի նօխալան Ազգականգեղեանն տեսնուի են իմպագորին Կորնէ, Բուզանդ, Ս. Բարսեղի պատարագամատոյցն եւ այլ գրութիւններ: Թողովով պիտի այս վերջին երեք աղբիւրները՝ տեսնենք միայն հակասական մասերը:

Այլեւից գրութիւններէ խմբագրել եւ ի մի ձուլել չէ այնչափ դիւրին, մանաւանդ երբ

գիւմէ: (Cap. IV. § 38. p. 312.) Թողովով զայն՝ որ լատիններէ կենսագրութեան այս հաստանն աւելի նմանադոյն չէ Գերդայի խօսքին, նոյն իսկ լատիններէ կենսագրութեան այս հաստանը Ազգականգեղեանէ բաղադրած է, ինչպէս նաեւ Գերդայի այլ լատիններէ գրութիւնը յոժարեւ Ազգականգեղեանն եւ Ազգականգեղեանն այս հաստանը կը գտնուի Ազգականգեղեայ մէջ՝ էջ 604, 10—21, ձմռն. Կեսեմ, 66, 6. 2:

նման հաստանը գտնուին այլեւայլ գրոց մէջ, որով դիւրեալ շատ մը կրկնութիւններ, աւելաբանութիւններ եւ նաեւ խօսքի ու պարբերութեանց ընդհատումներ կը սարկին խմբագրեալ գրութեան մէջ: Ազգականգեղեայ գրութիւնն այսպիսիներով ինչ է, թէեւ մաս մ'ալ Տեղեկանքին ճոռմամբայս յորդու թեան արդիւնքն է: Ահա տարի քանի մ'այսպիսի էջեր:

Ազգականգեղեայ կը պատմէ թէ թագաւորը հրամայեց Գրիգորի պսակ եւ թաւ ոտն ուղիւրել Անահայ. երբ Գրիգոր յանձն չառաւ, յայտնուեցաւ իւր քրիստոնեայ ըլլալն. — զոր արդէն այլուր յայտնի հաստատած էր Ազգականգեղեանը: Սակայն արդի Ազգականգեղեայ այստեղն անմիջապէս կը գրուի քանի մը էջ վիճարանութիւն Գրիգորի եւ Տրդատայ մէջ¹, եւ անմիջապէս կ'աւելցուի². Խոսելով սակաւ թագաւորն եւ ասէ. քննենք անգամ քանիս ինչ էր, եւ պարտաւ, զի մի էլէրդեօնեա առաջին իմ գլխատուածս բաւնիցդ առաւարեաց՝ զոր յօդու եւ ասփաթ ես, զոր ոչդ սոյնէ քեզ խօսել: Այս խօսքն յայտնապէս տարր աղբիւրէ մըն է, վասն զի Ազգականգեղեայ գրութեան հին չէ համաձայնիւր, եւ յայտնապէս յոյն կամ ասորի վկայաբանութիւնն մը քաղուած է: Ազգականգեղեայ կը պատմէ թէ թագաւորն «շատ աղաչեաց Գրիգորը վստահ հանգալորդ առ նմա կայց, զի ընդ Բիւզանդ ընդցուեց. բայց Գրիգոր «ոչ հաւանեալ չառնոր յանձն,» այլ «յանապատ տեղին հաճեալ քնակութեամբ... մինչեւ յօր քրիստոնակոյ հանգստեան իւրց: — այնպէս որ իւր տեղ Հայոց արքեպիսկոպոս դրուեցաւ Արիստակէս³, եւ սա՛ կայն թիւ մ'եռեր կ'աւելցուի.» Ապա եւ Բիւզն իսկ մեծն Գրիգորիս ելանէր գտնելոցն կարգելովք, եւ զգաւաւորն աւակիւրտելովք յաշխարհին Հայոց՝ եւն, եւ այս Բիւզն անգամ կը կրկնուի⁴:

Արդէն գրոցս այս վերջին մասերն աղբերաց խառնակ բաղադրութիւն մըն է, որուն պատճառաւ գրեթէ իւրաքանչիւր էջին մէջ կը կրկնուի յաւանք անգամ մ'ըստաւոր: Արդէն յիշեցնել վկայարանաց շինութեան եւ թագաւորին բռնութեան պատմութեանց այլեւայլ ձեւով կրկնուիլը, նոյնը կը տեսնենք բովանդակ երրորդ

¹ Ազգականգեղեայ. Գլ. Գլ. 38. էջ 43. Թաղաւորներ քանին, եւ քանի մը ի մէջ ոչ հաներ թէ ոյր, կամ ուստի, կամ օրպէս կամ զնոր: Գլ. 38. էջ 43. Թաղաւորներն առեալ ի հնաւորութեան պարտաւորեալ նորա Գրիգորիս Ազգականգեղեայ մէջ այսպէս էր, ինչպէս տեսնել Գերդայի նմանակին սիւղեղերը: էջ 43. 12 էջ յարմարեք հին:

² Ազգականգեղեայ. էջ 51—60.

³ Ազգականգեղեայ. էջ 60, 14—20.

⁴ Ազգականգեղեայ. էջ 63, 16 եւն.

⁵ Ազգականգեղեայ. էջ 64—64.

⁶ Ազգականգեղեայ. էջ 64, 3—8. 645, 10—20. 656, 8:

գրող մէջ: Գիւաց գնդերու երեւանն ու պատե-
րազմինն ու աղաղակինն եւ. « Ի կողմանս Տիւսի-
սոյ », եւ. « Ի Նաւկաս », փախնէն երեք անգամ կը
կրկնուի¹, առ նուազն տասն անգամ² թէ Գրի-
գոր լուսաւորից գէշայս եւ անորի պաշտամանց
ունայնութիւնը ցուցուց, նոյնչափ անգամ ալ թէ
կրկնէցնիր շինեց, եւ քահանայն դրաւ ամէն
կողմ՝ ու ամէն գեղ³, եւ թէ Ժողովորդը կրկնեց
եւ մանկութն ուսոյց⁴, այնչափ անգամ ալ Տրդատայ
բարեպաշտութիւնը կը գովուի. եւ այլ անթիւ
կրկնութիւններ: Այսչափ կրկնութեանց ար-
գիւնքն այն եղած է՝ որ բովանդակ գրութեան
մէջ պատմութեան թերն գրեթէ ամէն քայլա-
փոխին կ'ընդհատի իրարու նման խորհրդածու-
թիւններով: Օրինակ անոնք միայն չը. հա-
տածին յաջորդող մասը: Ազատանդեղաւ կը
պատմէ թէ հրաման առաւ Գրիգոր լուսաւորիչ
թագաւորէն որ մեհեանները կործանէ, եւ սկսաւ
կործանել նախ Երազմանն Տիւր գից մեհեանը:
Այս կտորը⁵ գեղեցիկն եւ ընտիր պոփոկան
աղբիւրը կը ներկայացնէ. հոս անմիջապէս
կցուած է վայոյճաւան աղբիւրէն ընդարձակ
մաս մը դիւաց պատերազմաց եւ մինչաւորաց
վրայ⁶: Այս յաւելումով գոհ չըլլալով՝ կը
յաւելու երկու ընդհանուր եւ վերացեալ իմաս-
տով կտորներ ալ⁷, թէ « Առ հասարակ ամենեցուն
սերմանեալ գատուածապաշտութեանն բան, եւն.
եւ թէ « Առնայր այնուհետեւ զԱրշակունաց ու-
րերն ի վարձով վարդապետութեան » եւն: Հա-
զու այս չորս էջ միջանկեալ յաւելուած են ետքը
նորէն կը սկսի ընտիր պոփոկան աղբիւրը⁸, որ
շատ գեղեցիկ եղանակաւ կը միաբանի չորս էջ
յառանգ եղած պատմութեան հետ, եթէ այն
միջանկեալ վայոյճաւան կտորները ընդնը:
Հոս (էջ 589—591) պատմական աղբիւրը կը
շարունակուի, բայց նաեւ ասոր մէջ մուծուած
կտոր կայ վկայաբանական կրկնութիւններէն⁹, որ
ուրիշ ձեւով կը դուրս դարձնաւ յաջորդ էջե-
րուն մէջ, ուր վերջապէս (էջ 593, 9 եւ 25)
դարձեալ կը սկսի պատմականը: Հատած ճժԱ.
ընտիր աղբիւրէն է ամբողջ, բայց մէջը հիւսուած

է Հրեշտակն երեւման միջդպէսն¹, որ այլուր
ալ կը կրկնուի², եւ այլ յաւելումը³ մինչեւ որ
ճժԳԻ կը սկսի ընտիր աղբիւրն էջ մը միայն շա-
րունակուած: Եթէ այսպէս մտադիր աչքը հետա-
զտենք բոլոր Ագաթանգեղոսայ գրութիւնը,
գոնաւոր չէ շատ տեղ յայտնուող գանձանքի
երկու աղբիւրները, թէ եւ տեղ տեղ շատ խառ-
նուած ըլլալով՝ գոնաւորն է որոշել իրարմ:

Անտարակոյս ընտիր աղբիւրէն են նախա-
բարաց ցուցանիւրը⁴: Բայց վասն զի բաւական
տարբերութիւն կայ այս երկուքն նախարա-
րաց դասաւորութեանը մէջ՝ անդէպ չէ թերեւս
լակարտի⁵ կարծիքը թէ այնպէս ճանաչուի
գրուած են, վասն զի մասնեանագրի մ'այսպիսի
իրաց մէջ կամաւ փոփոխութիւն ընեն դիւրաւ
ընդունելի չէ, մասնաւոր որ Ագաթանգեղոսայ
ճշդիւ այս մասը պատմական նշանակութիւն ալ
ունեցաւ: Լակարտ կը կարծէ դարձեալ թէ ա-
ռաջին ցուցանիւր դասաւորութեան կարգը հնի-
նաւորութեան ամսանկէն էր, այնու որ « մարդպե-
տութեան », իշխանութեան գոյութիւնը կը յի-
շուի: Բայց այս չէ ճշմարիտ, վասն զի չորրորդ
դարու վերջինն ալ դեռ կար այս, ինչպէս գի-
տենք բուզանդայ գրքէն: Պատմական աղբիւրն
է ԺԲ. հատանը, ու դրուած է Տրդատայ Տրով-
արտակն ճշդիւ հեթանոսական ոգով գրուած
եւ. Հայոց զիցաբանութեամբ հիւսեալ⁶, այս
Տրովարտակն ետքը կայ տասն տող միջանկեալ
կրկնութիւն մը Տրդատայ քաջութեանը⁷, եւ ան-
միջապէս կը յաջորդէ ուրիշ Տրովարտակ մ'որ
տաւան վրայէն յետեւ⁸ է ճշդիւ: Կուղշմիտ
իրաւամբ այս երկրորդն ուրիշ գրէ՝ երած կը
համարի: Վերջապէս Ագաթանգեղոսայ բոլոր յա-
ռաւաքան անշուշտ նախնականին մէջ շատ հա-
մառու եւ այլազգ ըլլալու էր, իսկ բովանդակ
Հրեշտակութեանն որ յայնպէս յունական կամ
թերեւս նաեւ ասորի Ս. Հօր մը գրող թարգ-
մանութիւնն է կամ Ժայրաբար բանաբարութիւն
մը, նախնականին մէջ անշուշտ կը պակսէր. եւ
արդէն շատ թույլ են այն անցումներն որով կա-
պուած է այս երկրորդ գիրքն առաջին եւ երրորդ
գրող հետ: Բայց այս մասին վրայ քիչ մ'ենք:

Յայս վայր բուսածներէն տեսնել իրեւ
նախնական թէ Ագաթանգեղոս այլեւայլ գրող

¹ Ագաթ. էջ 584—586, 590—591, 608—609.

² Ագաթ. էջ 579, 10—23, 581, 19—583, 587, 4—
26, 589, 14—590, 591, 21—593, 9, 593, 14—24, 618, 15
—620, 623, 23, 628, 15—629, 637 եւն.

³ Ագաթ. էջ 587—588, 611, 19, 620, 26, 624—625,
627, 9, եւն.

⁴ Ագաթ. 587, 25—588, 625, 6, 626—627, 636—638
եւն. եւն.

⁵ Ագաթ. էջ 583, 19—584, 16:

⁶ էջ 584, 20—586:

⁷ էջ 587:

⁸ էջ 588, 22—589, 12:

⁹ էջ 590, 21—591, 6:

¹ էջ 596, 1—16:

² էջ 608 եւն.

³ Ագաթ. էջ 596—597 եւ 650:

⁴ Agathangelus, Anhang III. S. 161—162.

⁵ Հայոց նախորդագրող դասաւորութեան նշանակաւոր
տեղ Կ. Կոստանդնուպոլիս, Հիւսուածք. Հար. Գ. Վիեննա, 1877,

էջ 28—39:

⁶ Ագաթ. էջ 105—110:

⁷ Ագաթ. էջ 110, 7—17:

բազադրութիւն մըն է, եւ թէ Գէորգայ տե-
սածն Ագաթանգեղոսն է, բայց ոչ արդին, այլ
թերեւս նախնականներէն մին: Այսմ կը ձեռ-
տնանէ թէ այս ասորայեցու Ագաթանգեղոսն
ինչ աղերս ունի պատմութեան նկատմամբ Տայոյն
հետ. եւ թէ յունիս աւելի նման է թէ Տայոյն:

2.

Տեսանք որ ասորին եւ Տայն թէեւ նոյն
գիրքը կը ներկայացոյնեն, բայց ոչ միեւնոյնը,
այնպէս որ Տայն աւելի ճշիւ է քան ասորին: Թէ
իրից տարբեր էր ասորին Տայ Ագաթանգեղոսէն
դաստիարակն նկատմամբ, յայտնի կը տեսնուի Գրի-
գոր լուսաւորիչ վարդապետ Տամուռտագոյն ծրա-
գրէն, զոր Գէորգ յիշեալ « Կենսագրութենէն »
քաղելով կը պատմէ¹: Ասորին կը պատմէ՝ որ
Գրիգոր լուսաւորիչ հոռոյնքէն էր ազգաւ, բայց
ի տղայութեան շայտատն եկած եւ հոն սնած:
Ճշդէն Տակառակի կ'աւանդէ Ագաթանգեղոս,
որ Պարթեւ եւ այն՝ Արշակունի կը դնէ զԳրի-
գոր, եւ ի մանկութեան կապաղաբով փախած
եւ հոն սնած: Գրիգորի վերական Տանուիլն ըստ
ասորւոյն՝ թագաւորին Բա՛ղ Տոգայուն եղած է,
իսկ ըստ Ագաթանգեղոսի աբղայաբեռ Խորո-
վեղիտոյ Տոգայուն: Վերջապէս Գէորգ Գրի-
գոր լուսաւորիչ Նիկիոյ ժողովոյն ներկայ կը
դնէ ընդդէմ՝ բացայայտ վկայութեան Ագա-
թանգեղոսի:

Զարմանալն այն է՝ որ այս տարբերու-
թեանց ոմանք Տամուռտ եւ նոր քննադատու-
թեան Տեոսեոսութեանցը: Զոր օրինակ ըստ ա-
սորւոյն Գրիգոր Պարթեւ կամ Արշակունի չէ,
այլ Հռոմայեցի: Ասոր հետ կը միաբանի կուգ-
չիտ, որ կը Տամարի բերեւ « Կառնակոն » թէ
Գրիգորի եւ Տրդատայ մանկութեան անցից ի-
րարու հետ ունեցած աղբիւրն ըստ Ագաթանգեղ-
ոսի՝ պատմական չէ: Ըստ կուգչիտի տեսու-
թեան՝ Խորաբով մահն իւր իսկ եղբայր Նիկե-
լովն՝ բնականապէս Պարսից աստարութեամբն
եղած է. բայց Խորաբով մահաւորէ Տայոյն քա-
ղաքական գիրքն անմիջապէս չիփոխեցաւ, ուս-
տի եւ ոչ Պարսիկէ շուտով տրեղեցին Տայա-
սանի, այլ Տրդատ յաղորդեց իւր Տորը տեղ ի
տղայութեան: Հազիւ բաւական ետքը անդե-
ցան Պարսիկէ մերժել զՏրդատ՝ որ դեռ անչա-
փա՛հաս էր, եւ թէ այն ժամանակին Աբղայից
աբղայն ոչ թէ Արտաշէր էր, այլ Շապուհ:
Տրդատն յետոյ նորէն ձեռք ձգեց իւր Տայրնի
աթոռը: Յիշենք որ մեզմէ Տեղեւոսասն գար

յառաջ եղի՛նէ՛ Տայոց եպիսկոպոսաց եւ իշխա-
նաց առ կայսր ուղղած նամակն մէջ՝ կը գրէ
(էջ 123) Ճգրիւ ասոր Տամեմատ. « Նախնին մեր
Տրդատիոս յիշելով զառաջին սերն ձեր, որ ի
տղայութեան փախուցան է հաշտագան մարդա-
խորհող հերիքաց իւրոց՝ ապրեալ մնաւ յեր-
կրիդ Յունաց եւ ի ձեռք թագաւորեալ տիրէ
Տայրնի աշխարհիս: Ահաւասիկ Տաստատուն
կուռան մը անգրագոյն քննութեան Տայոց պատ-
մութեան կնիքեալ մէկ մասին, զոր կրկնել չէ
տեղւոյս:

Ընդհակառակն այս տարբերութեանց ու-
մանց մէջ անտարակոյս առաւել իրաւունք ունի
Ագաթանգեղոսն քան ասորին: Այսպէս է Գրի-
գորի Նիկիոյ ժողովոյն ներկայ գտնուելու պատ-
մութիւնը, որուն մէջ Ագաթանգեղոս բացա-
կայս ուղիղ է, իսկ ասորւոյն պատմմանն ան-
հաւանական: Նիկիոյ սինոդոսին արձանագրու-
թիւնքն ի կողմն են Ագաթանգեղոսի:

Հետաքրքրական է գիտնալ թէ ասորի Ա-
գաթանգեղոսն Տայոյն աւելի նման եւ մերձաւոր
է՝ թէ յունին: Ինչպէս լուծման գոհացողիչ
մեկնութիւն մը չի կրնար արուիլ, փասն զի չու-
նինք առջեւինն առաւ նիկի Տամեմատութեան
եւ հետազոտութեան առաջարկեալ խնդրոյն:
Սակայն եւ այնպէս այս քանի մը Տաստածոց հա-
մեմատութիւնը կը ցուցնէ՝ որ ասորին Տայոյն
աւելի համեմատ է քան յունին: Ահաւասիկ
քանի մը համեմատութիւնք, որ մեր ըստքը կը
հաստատեն: Ասորւոյն « Ի պաշտամանէ քրիստո-
նէից է » խօսքը չէ այնպիսի նման յունի որ կ'ը-
սէ². Տէր խրիստեանո՛ց սնժարչիւ (զի քրիստոնէս
գտանի) այլ աւելի նման է Տայոյն՝ « քրիստո-
նէական պաշտաման հաղորդ է »: Շատ աւելի
բացայայտ կը ցուցնէ 2՝ հաստաւ: Ասորւոյն
« օտար եւ արանց արեւմտի » կը համապատասխանեն
բառ քա Տայոյն « օտարայան եւ անարեւմտի »,
բառերուն, մինչ յոյն³ Ἀνθροπος ξένος καὶ
ἀπερίστατος (մարդ օտար եւ անօգնական) կ'ը-
սէ: Նշանաւոր է նոյնպէս որ մինչ Տայն եւ ա-

¹ Ի հերիքաց իւրոց (պիկիցն Տրդատայ, ուստի
յիշեալ Խորաբով), որքէն Տայոցով կ'անուանուի, պա-
նիքն Տրդատայ եւ ոչ թէ իրենց Տայոյն. — ուստի, զիստով,
մոռցոյցն: Մարդաման քննութիւն մը թերեւս կարեւոր
որոշ աստիճան մը մտաբերէ, զԱգաթանգեղոս եւ զԳրիգոր՝
եղիչէն այս հաստածին մտաբեր եղած է Հ. Յ. Գաթրոնեան,
Տիեզ. Պատմ. Հար. Բ. էջ 364, ծ. 1. որ կը յաւելու « Լոր-
իկեղոս անուամբ առ հաստած ազգայինն արեւելք ան-
տրիկեց, իթէ այլ ինչ հիմն պատմութեան » պնդեցող մե-
ղաւորագիրն էր:

² Agathangelos und die Akten Gregors von Ar-
menien, neu herausgegeben von Paul de Lagarde. Göt-
tingen, 1887 (1888), p. 12, 90. Յաւելոյ միտքն իրենց մէջ
Ս. համապատասխան կը նշանակէ պաշտամանը:

³ Pl. Agath. § 20, p. 14, 58. (Հայ 50, 6, 7.)

¹ LAS. 122, 20—123, 28.

սորին միաբան կ'ըսեն՝ «Եւ եղեւ նա յայնմ զերապի ամն երեքտասան», յոյնը միեւնոյն տեղը բողորովին այլազգ է, եւ կ'ըսէ՝ Καὶ ῥιφείς ἔμευσεν ἐν ἑκαίνῳ τῷ χορῳ μὲν ἐπὶ δεκατέσσαρα (եւ արեւելք մնաց յայնմ խորհորատի ամն չորեքտասան)։ Այսպիսի մանր ստորերութիւնք այլուր եւս կը տեսնուին, որոս հայն եւ ասորին կը միաբանին ընդդէմ՝ յունին։ Այսպէս հայն եւ ասորին ունին՝ «Զիմարդ իշխես պաշտել զԱստուածն զոր եւ ոչ պաշտէ», ուր յոյնը կ'ըսէ ըստ յունարէնի ոգւոյն², Πῶς τολμᾷς σεβέσθαι τὸν τὸν μὴ παρ' ἐμοῦ προσκυνοῦμενον (զիմարդ իշխես պաշտել զԱստուածն ոչ երկրպագեալ յինէն)։ — Եւ այլ այսպիսի մանր օրինակներ, որոնցմէ հաստատուն հետեւութիւն մը հանել զգուսարին է։ Բայց նաեւ ոչ որ կրնայ արգելուլ զմեզ ենթադրելու՝ թէ ուրիշ շատ մեծագոյն տարբերութիւնք պիտի երեւային անշուշտ, թէմ համեմատութեան առաւ նիւթ ունենայինք։ Սակայն պէտք ալ չկայ այս կերպով ցուցնելու՝ որ Գեորգայ տեսածը չէր պշտու յունարէն Ագաւանագեղոսն, որ լոկ թարգմանութիւն է հայոյն, ժամն զի արդէն ցայտմ ըստածներէն անկշամ դիման է՝ որ այն տարին յեականս երբեմն կը տարբերեր Ագաւանագեղոսայ, եւ կամ ըսենք՝ չէր այն տարին բնագիրն արքի քաղաքեւ Ագաւանագեղոս, այլ նախնական Ագաւանագեղոսներէն մէկն մին։

Հատ հաւանական է որ ասորերէն լեզուաւ էր այն բնագիրը՝ զոր Գեորգ ընթերցաւ եւ որմէ քաղեց։ Ասոր նշան է անշուշտ այն պարագայն որ Գեորգայ խօսքերն այնպէս մը կը ցուցնեն, թէ այն «կենսագրութիւնը» ծանօթ բան էր նաեւ Յելուայ, ուստի եւ ընդհանրապէս Ասորոց։ Չենք կրնար ուրանալ թէ կարելի էր նաեւ որ յունարէն ըլլար. ժամն զի Գեորգ քաղ հմուտ է յունական լեզուին եւ յոյն չարք մատենագրութեան։ Բայց եւ այս կարելիք կարելութեան սահմանն անդին չ'անցնիր։ Մենք միշտ աւելի հաւանական կը կարծենք՝ որ ասորերէն ըլլայ։

(Ըբարանութիւն)

4. 8. 3.

¹ P.L. Agath. § 54, p. 29, 25. (Հայ՝ 103, 11.)² P.L. Agath. § 22, p. 14, 59. (Հայ՝ 50, 9, 10.) — Հոս մտաւոր կ'ըսենք որ Ագաւա իւր հրատարակութեան մէջ ի լուսանոց թանձր թուանշաններով նշանակած է նաեւ հայերէն բնագիրն էլ ուր, ուստի մենք յաջող զկայութեանց մէջ յոսանք միայն ի նենամար 1868թ տպագրութեան էջերը նշանակելով կը շնորհակալ։

ԵՆԶՈՒՄԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՀՈՐԵՐԵՑ ԵՐ

Նայերէն լեզուի քննութիւնը նոր ոյժ մը ստացաւ յանձին Սոփոս Պուկկէ գերմանացւոյն։ Անցեալ տարի Սեպտեմբեր 8—11 ի Սիգըհոլմ գումարեալ Արեւելագիտաց ճամբաժողովոյն նուիրեալ մատենիկ մը ելաւ հրատարակ, որուն անունն է «Հայերէն լեզուի ստուգարանութեան ուսումնասիրութիւնք»¹, Սակաւիկ մի ի մերձուստ ծանօթացընէր գործոյս արժէքն։ Ամբողջ երեսփորութիւնն բաղկացեալ է 48 էջէ, որուն վրայ աւելցած է 3 էջ հայերէն, հին հնդկերէն, երանեան, ալբաներէն, յունարէն, լատներէն, կեղտերէն, գերմաներէն, քաղերէն (լիթուաներէն) եւ սլաւերէն բառերու ցանկ մը։ Հեղինակին նպատակն է 114 թուահամարի տակ հայերէն ինչ ինչ բառերու ստուգագոյն մեկնութիւնք տալ եւ արդէն ծանօթ կանոններուն հաստատութեան նորանոր օրինակներ հայկումայնէն եւ բողորովին նոր կանոններու մտադիր ընել հայագէտներն։

Այս հայագէտը նոր կոչնչուտ այս է միակ պատճառն, որ դեռ ուր իբրեւ հայագէտ ի հրապարակ կ'ելլէ. անոր հակառակ իւր այս աշխատսիրութեան մէջ այնպիսի խորին հմտութիւն կը ցուցնէ հայերէնի վրայ գրուած հին եւ նոր ստութեանց, որ հարկ է թէ շատ տարիներ ուսումնասիրած ըլլայ հայերէնը։ Քննութեան առած կամ իբր վկայութիւն յառաջ բերած 151 բառերուն 58 հատին վրայ ինքն է որ առաջին անգամ մտադրութիւն կ'ընէ Եւրոպացւոց մէջ։ Այս իւր յատուկ քննութեանցը նիւթն առած բառերուն մէջ կայ ինչ ինչ որ յաջող է, կայ որ տակաւին շատ խաղաղութեանց հարկաւորութիւն ունի, եւ կայ ալ որ բողորովին անսոյզ է։ Ցեաններ ըստ մասին թէ ինչ են Պուկկէի մանաւանդ նոր գտած կանոններն։

Պուկկէ յամենայնի 4. Հիւպշմանի շաւղաց կը հետեւի։

Ծանօթ է հայերէնի քննութեամբ դրաւորդներու՝ թէ շատ անգամ հայերէն բառերուն սկիզբն հնդեւրոպական ք գիրն գուրի կ'ընայ. իսկ շատ բառերու սկիզբն ալ ինկած քի տեղ՝ կը գտնենք ֆ գիր. այսպէս, Հինգ = քն. πέντε.

¹ Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache, von Dr. Sophus Bugge, (Christiana Videnskabs-Selskabs Forhandling, 1889, Nr. 4.) Christiania 1889. Druck von Breitkopf in Leipzig, 8° S. 51.